

Universiteit Utrecht
Master psychologie, Kinder- en Jeugd

Thesis

De invloed van state empathie op attitudeverandering jegens relationeel geweld bij jongeren. Een evaluatie van het preventieprogramma Stay in Love+

Stefan Eisen, 0323721

Datum: 03-07-2009

Thesisbegeleider/beoordelaar: Maaïke Kempes PhD.

Tweede thesisbeoordelaar: Lonneke van Pelt

Abstract

Relationeel geweld is een maatschappelijk probleem en komt onder jongeren veel voor.

Dit onderzoek kijkt naar attitudeverandering jegens relationeel geweld naar aanleiding van het preventieprogramma Stay in Love+. Attituden ten aanzien van relationeel geweld zijn van invloed op het gebruik van relationeel geweld. Ook wordt de invloed van state empathie onderzocht op de relatie tussen het Stay in Love+ programma en attitudeverandering. In dit onderzoek participeerde 670 studenten van het voortgezet middelbaar beroepsonderwijs (VMBO). Alle participanten werden geselecteerd uit de eerste, tweede en derde klas. Ze werden gevraagd om een vragenlijst over attituden jegens relationeel geweld in te vullen. Ook werden er twee filmpjes getoond, die state empathie meten. De resultaten laten zien dat zowel de controlegroep als de experimentele groep een attitudeverandering hebben ondergaan. Alleen voor de meisjes was dit effect toe te schrijven aan de lessenserie van Stay in Love+. Gekeken naar de state empathie filmpjes blijkt dat er alleen naar aanleiding van het filmpje van het verdrietige meisje, een moderatie effect te zijn van state empathie op de relatie tussen de Stay in Love+ lessen en attitudeverandering. Dit onderzoek laat zien dat het programma Stay in Love+ deels effectief is in de attitudeverandering jegens relationeel geweld, maar dat vervolgonderzoek aan te bevelen is.

Inleiding

Relationeel geweld is een groeiend probleem onder jongeren. Hierin zijn zowel de frequentie als de potentiële consequentie van het geweld van belang (Simonelli, Mullis, Elliot & Pierce, 2002). Ondanks de groeiende hoeveel literatuur op het gebied van relatiegeweld, geweld dat wordt gepleegd door en tegen adolescenten in liefdesrelaties, is het nog maar een opkomend onderwerp van aandacht onder onderzoekers. Adolescenten zijn in een ontwikkelingsperiode waarin ze voor het eerst met verkering in aanraking komen en waarin het risico van mishandeling door of tegen een partner ook voor het eerst voorkomt. Buiten relationeel geweld om, is verkering hebben of krijgen een belangrijk, al dan niet centraal, aspect van de adolescentie (Brown, Feiring, & Furman, 1999). De adolescentie wordt gezien als een belangrijke periode als het gaat om de ontwikkeling van intimiteit (Paul en White, 1990). Fysieke veranderingen in de adolescentie, maar ook veranderingen in de sociale rollen van de adolescent dragen bij aan de toenemende behoefte en mogelijkheden van intimiteit. Het is van belang om deze ontwikkeling serieus te nemen en de adolescenten te leren hoe ze op een goede manier met relaties kunnen omgaan. Het is hierom verbazingwekkend dat er zo weinig bekend is over de omvang van het probleem van relatiegeweld gedurende de adolescentie en de effectiviteit van programma's die ontworpen zijn om het probleem tegen te gaan (Hickman, Jaycox & Aronoff, 2004).

Hoewel relatiegeweld een belangrijk probleem is, is er geen consensus bereikt over de prevalentie en de verdeling van geslacht wanneer er gepraat wordt over de geweldpleger binnen een liefdesrelatie (Hickman et al., 2004). Prevalentie van geweld binnen een liefdesrelatie varieert van 12% tot 36 % (Jackson, 1998). Hier gaat het om jongeren in de vroege adolescentie tussen de 12 en 15 jaar (Reese-Weber, 2008). Een ander onderzoek vond cijfers van relationeel geweld bij jongeren in de midden adolescentie (16-17) jaar van om en nabij 40-50% (Reese-Weber, 2008). In de laatste leeftijdscategorie vindt er dus meer relationeel geweld plaats dan in de leeftijdsgroep daarvoor (12-15 jaar).

Veel cijfers van geweld zijn gebaseerd op fysiek geweld zoals slaan, duwen, schoppen en andere gedragingen. Onderzoekers zijn het erover eens dat psychologische en verbale agressie als schreeuwen, schelden, beledigingen uiten etc. ook onder geweld vallen (Reese-Weber, 2008). In dit onderzoek worden adolescenten in de leeftijd van 12 tot 15 jaar meegenomen in de evaluatie van Stay in Love+.

Vanwege het preventieve karakter van Stay in Love+ worden de adolescenten van 12-15 jaar onderzocht omdat deze leeftijdsgroep in de vroege adolescentie minder in aanraking is geweest met relationeel geweld (zowel slachtoffer als dader) dan de leeftijdsgroep van 16-17 jaar. Daarnaast komen jongeren op 12 jarige leeftijd in voor het eerst in aanraking met relaties. Het is aannemelijk dat wanneer voortekenen van relationeel geweld tijdig worden herkend, een negatievere attitude ten aanzien van relationeel geweld bijdraagt aan het voorkomen van relationeel geweld.

In de evaluatie van het preventieprogramma Stay in Love+, wordt er specifiek gekeken naar attitudeverandering. Attituden ten aanzien van geweld hebben veel invloed op het gebruik van geweld. Attituden zijn hierin van belang, omdat ze van grote invloed zijn op het gedrag en de vaardigheid om te kunnen aanpassen en te veranderen. Daarnaast zijn iemands attituden van belang daar ze het gedrag van anderen beïnvloeden (Aiken, 2002). Attituden worden door Eagly en Chaiken (1993) gedefinieerd als “de neiging tot het positief dan wel negatief beoordelen van een entiteit. Dit wordt gewoonlijk door middel van cognitieve, affectieve en gedragsmatige reacties tot uiting gebracht.” Wanneer deze definitie doorgetrokken wordt naar relationeel geweld kan er gesteld worden dat jongeren in een bepaalde mate positief of negatief tegenover relationeel geweld staan. Dit uiten zij door middel van opvattingen en gedrag. Attituden die relationeel geweld ondersteunen komen in meer of mindere mate voor (Price & Byers, 1999). Deze attituden zijn gerelateerd aan seksueel, psychologisch en fysiek geweld (Bookwala et al, 1992). Attituden die relationeel geweld ondersteunen blijken prevalent te zijn (Foo & Margolin, 1995). Schumacher en Slap (2004) lieten zien dat adolescenten, die aangeven relationeel geweld goed te keuren, meer relationeel geweld plegen dan adolescenten die dit niet goedkeuren. Uit onderzoek van Straus (2004) bleek dat hoe hoger de mate van instemming van een attitude item ten aanzien van fysieke agressie (“Ik kan me voorstellen dat er een situatie voorkomt waarin ik het goedkeur dat een man zijn vrouw in het gezicht slaat”), hoe groter het percentage van studenten die geweld gebruikten tegenover hun relatiepartner.

Ook sekse speelt een rol in de attituden ten aanzien van relationeel geweld. Onderzoek van Crick (1997) wijst uit dat jongens die relationeel geweld plegen minder aanpasbaar zijn in hun houding dan meisjes die vergelijkbaar zijn in het plegen van relationeel geweld. Foshee (2000) toonde aan dat meisjes evenveel of meer relationeel geweld plegen dan jongens.

Jongens plegen wel meer seksueel overschrijdend gedrag en ernstig relationeel geweld (Feiring, Deblinger, Hoch-Espada & Haworth, 2002). Ander onderzoek vond dat meisjes significant hoger scoorden op pro sociaal gedrag dan jongens (Garaigordobil, Maganto, Perez & Sansinenea, 2009). Deze resultaten laten zien dat meisjes weliswaar evenveel of meer relationeel geweld plegen, maar wel hoger scoren op pro sociaal gedrag. Dit ondersteunt de vondst van Crick dat meisjes zich in hun houding beter aanpassen vanuit relationeel geweld richting pro sociaal gedrag dan jongens.

Gegeven het belang van onderzoek naar relationeel geweld zou je kunnen verwachten dat er een grote hoeveelheid literatuur over attituden ten aanzien van relationeel geweld beschikbaar is. Smith, Thompson, Tomaka en Buchanan (2005) vonden echter dat er maar een klein aantal studies gedaan zijn die de attituden richting relationeel geweld hebben meegenomen. Er ligt in onderzoek vaak de nadruk op prevalentie en de ernst van het relationele geweld (Smith et al., 2005). In dit onderzoek staat de attitudeverandering van jongeren ten aanzien van geweld in een relatie centraal. Fincham, Cui, Braithwaith en Pasley (2008) stellen dat het belangrijk is om naar de sociale norm benadering te kijken ten aanzien van attitudeverandering en preventief handelen. Fundamenteel in deze benadering is dat attituden en gedragingen van een groep, uiteindelijk de collectieve norm bepaalt. Hierop kunnen interventies worden ingezet waar specifiek wordt ingegaan op het ombuigen van attituden en/of gedragingen en informatie verschaffen. Hierdoor komt attitudeverandering tot stand (Fincham et al., 2008). Het preventieprogramma Stay in Love+ hanteert hetzelfde principe.

Zoals attitude invloed heeft op de totstandkoming van relationeel geweld heeft empathie hier ook invloed op. Empathie is de vaardigheid je te kunnen inleven in een ander zijn gevoelens (De Wied, Branje en Meeus, 2007). Empathie kan worden onderverdeeld in state empathie en trait empathie. Trait empathie kenmerkt zich als karaktertrek. State empathie is een momentopname van de ervaring van empathie op een bepaald moment in een concrete situatie (De Wied et al, 2007) . In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van state empathie omdat dit begrip nog relatief weinig is onderzocht. Er is nog weinig bekend over de relatie tussen empathie en relationeel geweld. McPhedran (2009) stelt dat beperkt vermogen tot empathie een factor is die meespeelt in de associatie naar inter-persoonlijk geweld, iets waar relationeel geweld ook onder te scharen is.

Eerder onderzoek heeft aangetoond dat empathie en agressie aan elkaar gerelateerd zijn en dat deze twee elkaar ook negatief versterken in hun relatie (Miller & Eisenberg, 1988; Bjorkqvist, Ostermann, Kaukiainen, 2002; Jagers et al, 2007; McPhedran, 2009). Deze relatie blijkt zich ook te versterken naarmate de leeftijd van het kind met gedragsproblemen stijgt.

Veronderstelt wordt dat hoe ouder het kind is, hoe hoger de mate van agressie en hoe lager de mate van empathie (McPhedran, 2009). Wolfe, Wekerle, Scott, Straatmann en Grasley (2004) gingen hierin een stapje verder en vonden in hun onderzoek dat kinderen die mishandeld waren op jonge leeftijd, op latere leeftijd minder empathie vertoonden in hun relatie en ook meer relationeel geweld gebruikten.

In dit onderzoek worden attitude en empathie gecombineerd en wordt er gekeken of er een invloed is van empathie op relatie tussen Stay in Love+ en attitudeverandering.

Batson et al. (1997) vonden in hun onderzoek al een invloed van empathie op attitudeverandering. Ze merkten dat mensen die een attitudeverandering ondergingen dit niet alleen konden toekennen aan een cognitieve consequentie, maar dat er sprake moest zijn van het ervaren van empathie. Wheeler, George en Dahl (2002) vonden een modererend effect van empathie op de relatie tussen agressieve mannelijkheid en seksueel agressief gedrag in hun onderzoek. Ze deden onderzoek naar seksuele agressie van mannen naar vrouwen toe in de middelbare schoolleeftijd. Hierin vonden zij dat mannen met een hoog risico tot seksueel agressief gedrag en een laag niveau van empathie ook daadwerkelijk hoger scoorde op seksueel agressief gedrag dan mannen met een hoog risico tot seksueel gedrag maar een hoog niveau van empathie. Deze mannen scoorden op seksueel agressief gedrag vergelijkbaar met de mannen die een veel lager risico vormden. De mogelijkheid dat empathie een modererende factor is op de relatie tussen een preventieprogramma en attitudeverandering behoeft meer aandacht en onderzoek dan er tot nog toe heeft plaatsgevonden.

We weten nu dat empathie en attitude een grote invloed hebben op relationeel geweld. In dit onderzoek wordt daar de nadruk op gelegd. Het doel van dit onderzoek is een bijdrage te leveren aan de evaluatie van het preventieprogramma Stay in Love+. Stay in Love+ komt voort uit een project wat erop is gericht om relatiegeweld onder jongeren te voorkomen, middels een intercultureel preventieprogramma (Borne, 2006). Het programma bestaat uit een lessenserie, een folder, een website, en een relatietest.

Doel van het programma is het vergroten van kennis, en bewustwording van jongeren over wat een “gezonde” relatie is, het beïnvloeden van houding en gedrag van jongeren ten opzichte van relaties en het voorkómen dat relatieproblemen leiden tot relationeel geweld (Borne, 2006). Het preventieprogramma is een vorm van primaire preventie. Primaire preventie grijpt in voordat er sprake is van het ongewenste gedrag en pakt daarmee de bron van relationeel geweld aan. Het ontwikkelen van primaire preventie voor relationeel geweld onder jongeren is van groot belang (Borne, 2006).

Bestaande preventieprogramma's voor volwassenen aangaande relationeel geweld zijn ver in de meerderheid vergeleken met die voor adolescenten. Er zijn meerdere programma's ontwikkeld maar slechts een aantal wordt geëvalueerd (Hickman et al., 2004). Een van de eerste preventieprogramma's voor relationeel geweld die is gemeten onder jongeren vond plaats in de jaren '80. Het programma heette The Minnesota School Curriculum Project (MSCP) en werd uitgevoerd door Jones (1991). Het programma beoogde een daling van de kans dat de participanten van het programma agressie zou ondergaan of een pleger zou worden van relationeel geweld. Het programma zou dit effect operationaliseren door middel van het vergroten van kennis en het veranderen van attitudes over geweld in een liefdesrelatie (Hickman et al., 2004). Effecten van het programma waren het grootst op het gebied van kennisvergroting, hier was een significant effect zichtbaar. Op het gebied van attitude was hier geen effect zichtbaar. Er was echter wel een significant effect te zien wanneer men keek naar sekseverschillen. Een significant groter percentage vrouwen dan mannen scoorden op attitudevraagstukken positiever na het programma dan dat ze scoorden voor het programma (Hickman et al, 2004).

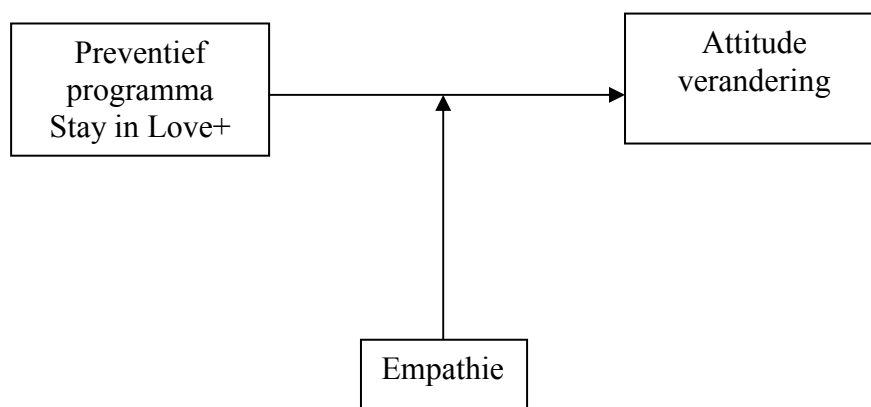
Een andere studie vond plaats in New York en werd uitgevoerd door Avery-Leaf (Avery-Leaf, Cascardi, O'Leary, & Cano, 1997). Uitgangspunt van dit preventieprogramma was dat relationeel geweld voortkomt uit individuele attitudes die zulk gedrag steunen en een tekort aan communicatievaardigheden. Een ander aspect dat bovenstaand programma uniek maakt is de culturele context die steunt op sekse ongelijkheid. Dit programma gaat er vanuit dat culturen, waarbinnen een scheve verhouding is tussen beide partners, relationeel geweld ondersteunen (Avery-Leaf et al., 1997). Verandering van attitudes was ook hier weer een van de grootste speerpunten van het preventieprogramma. Daarnaast werd gelijkheid binnen relaties benadrukt en was het aanleren van communicatieve vaardigheden een onderdeel van het programma. Na evaluatie van het programma werd er een significant effect gevonden. Er waren significante dalingen in de algemene attitudes die relationeel geweld rechtvaardigden zichtbaar bij diegenen die het programma hadden gevolgd.

Degenen die het programma niet hadden gevolgd lieten ook geen attitudeverandering zien. Er waren geen verschillen zichtbaar bij items over jaloezie binnen een relatie en geweld wat voortkomt uit jaloezie (Avery-Leaf et al., 1997).

Het preventieprogramma 'Safe Dates' is een project waar Stay in Love+ deels op is gebaseerd. Attitudeverandering vormt ook hier een belangrijk onderdeel van het programma. Effectiviteitstudie liet zien dat de attitude van de participerende jongeren veranderde maar ook het gebruik van relationeel geweld nam af (Foshee et al, 2005). Één jaar na het programma bleken de cognitieve effecten van het Safe Dates, zoals de attitudeverandering, behouden maar de gedragsmatige effecten waren niet langer zichtbaar (Foshee et al, 2005).

In huidig onderzoek wordt geprobeerd vast te stellen of er een attitudeverandering optreedt ten aanzien van relationeel geweld na deelname aan de lessenserie van Stay in Love+.

Hiernaast zal gekeken worden hoe empathie zich binnen deze attitudeverandering verhoudt (figuur 1).

Figuur 1. De modererende factor empathie op Attitudeverandering

Vanuit de voorgaande literatuur en theorieën wordt er verwacht dat jongeren die deelnemen aan het preventieprogramma Stay in Love+ na deelname een attitudeverandering ondergaan en negatiever tegenover relationeel geweld komen te staan dan dat ze voor deelname aan Stay in Love+ doen.

Verder is de verwachting dat meisjes meer baat zullen hebben bij het preventieprogramma Stay in Love+ en dus een grotere attitudeverandering ondergaan na het volgen van dit programma dan de mannelijke participanten die het programma hebben gevolgd.

Ten aanzien van state empathie wordt er verwacht dat jongeren die een hogere mate van state empathie ervaren, in hogere mate een attitudeverandering zullen ondergaan dan jongeren die een mindere mate van state empathie ervaren. De verwachting is dat state empathie als moderator fungeert op de relatie tussen het programma Stay in Love+ en attitudeverandering.

Methoden

Participanten

De totale steekproef gebruikt bij dit onderzoek bestaat uit 670 scholieren afkomstig van 10 verschillende middelbare VMBO scholen. Deze leerlingen zitten allen op een VMBO school in een van de 3 regio's welke zijn geselecteerd voor de pilot van Stay in Love+. De betreffende regio's zijn Utrecht, Noord-Brabant en Overijssel. Uit Utrecht zijn er vier scholen die participeren, namelijk het Wellant College, het Delta College, het X11 en het Via Nova. Uit Noord-Brabant participeren twee scholen, De Rooi Pannen en het Helicon. Uit Overijssel participeren drie scholen, namelijk het Ichthus College Kampen, het Ichthus College IJsselmuiden en het Almere College.

De participanten kwamen allen uit de eerste drie leerjaren van het voortgezet onderwijs.

De verdeling van de leerjaren was als volgt, 325 leerlingen uit de eerste klas (48,6%), 271 leerlingen uit de tweede klas (40,4%) en 74 leerlingen uit de derde klas (11%).

Er deden 272 jongens (40,6%) mee en 398 meisjes (59,4%) aan dit onderzoek, waarvan de etniciteit als volgt was verdeeld: 486 jongeren van autochtone afkomst (72,5%), 183 jongeren van allochtone afkomst (27,3%). Van één leerling was geen etniciteit bekend.

De leeftijd van de jongeren lag tussen 12 en 16 jaar oud. De gemiddelde leeftijd lag voor de jongens op 13,26 jaar en voor de meisjes op 13,43 jaar. Van 29 leerlingen was geen geboortedatum bekend.

De werving van de scholen, en daarmee de participanten, is gedaan door het Trimbos instituut en de GGZ regiocoördinatoren.

Procedure

Voor dit onderzoek is er gezocht naar jongeren tussen de 12 en 16 jaar. Het afnemen van het onderzoek gebeurde in drie verschillende condities. De eerste conditie houdt een onmiddellijke start van het lesprogramma Stay in Love+ na de nulmeting in. De tweede conditie betekent een start van het lesprogramma Stay in Love+ na afloop van de eerste effectmeting. De derde en laatste conditie houdt in dat het lesprogramma van Stay in Love+ start na afloop van de uitgestelde effectmeting. De scholen konden zelf inschrijven in welke conditie zij hun lessen wilden laten plaatsvinden. De toewijzing aan de condities was dus niet

random. Er werd wel geprobeerd de toewijzing aan de conditie te sturen, zodat er sprake was van een gelijke verdeling van de scholen over de condities.

Zoals bovenstaand is beschreven waren er vier momenten waarop er gemeten werd. De eerste meting was een nulmeting waarin er meerdere vragenlijsten werd afgenomen bij de leerlingen.

Na de nulmeting vonden er nog 3 meetmomenten plaats. Deze meetmomenten zijn verspreid over de periode februari 2009 tot en met juni 2009. In een periode tussen twee meetmomenten vond de lessenserie plaats. In tabel 1 is te zien dat er drie verschillende condities waren en dat de lessenserie op verschillende perioden konden worden afgenomen. Dit verschilde per school.

Tabel 1. Verschillende condities en meetmomenten

Conditie 1	Conditie 2	Conditie 3
Nulmeting	Nulmeting	Nulmeting
Lessenserie Stay in Love+		
Nameting	Nameting	Nameting
	Lessenserie Stay in Love+	
Nameting	Nameting	Nameting
		Lessenserie Stay in Love+
Nameting	Nameting	Nameting

Voor dit onderzoek is er enkel gebruik gemaakt van twee meetmomenten. Dat is, de nulmeting en de eerste nameting (te zien in tabel 1 boven de stippellijn). De leerlingen worden hier dan geschaard binnen de conditie, namelijk degenen die wel les hebben gehad voor de eerste nameting (experimentele groep) en degenen die geen les hebben gehad voor de eerste nameting (controlegroep).

De afname van het onderzoek gebeurde tijdens de lessen en vond plaats via laptops die in het lokaal stonden opgesteld. De leerlingen konden plaatsnemen achter een laptop en kregen een introductie. Tijdens de introductie werd de participanten uitgelegd wat de bedoeling was van

het onderzoek. Ook werd ze verteld dat onder degenen die het serieus zouden invullen, een cd-bon zou worden verloot.

Als de afnameleider een participantennummer had ingevoerd konden de participanten beginnen met de vragenlijsten, dit deden ze zelfstandig. Veel VMBO leerlingen hebben moeite met lezen of zijn dyslectisch. Daarom worden de vragen van de vragenlijsten voorgelezen via de koptelefoons die aan de laptops verbonden zijn. Na het voltooien van de vragenlijsten werden de participanten beloond door middel van een traktatie.

Preventieprogramma Stay in Love+

Stay In Love+ bestaat uit meerdere onderdelen. De onderdelen zijn erop gericht kennis te vergroten over relationeel geweld, de houding van de leerlingen te veranderen (attitudeverandering) en sociale vaardigheden te verbeteren ten aanzien van het voorkomen van relationeel geweld.

Het hoofdonderdeel van het preventieprogramma Stay in Love+ is een lesprogramma. Het lesprogramma bestaat uit 4 lessen die zijn opgebouwd in kennisoverdracht, bewustwording en aanleren van bepaalde vaardigheden middels rollenspelen.

In de lessenserie wordt een persoonsgerichte benadering gehanteerd, waarin de leerling centraal staat.

Ook is er een folder, waarin aandacht wordt gevraagd voor relatiegeweld. Hierin komt onder meer naar voren wat relatiegeweld is, hoe vaak het voorkomt, maar ook hoe je een relatie gezond houdt en wat je wel/niet kan doen om je relatie leuk te houden. Tevens maakt de folder een verwijzing naar de website.

De website is erop gericht om informatie te geven omtrent relationeel geweld. Ook geeft de website informatie over andere interventies en verschaft het informatie over secundaire preventie (nazorg). Het is een interactieve website over relaties en relatiegeweld. Hier komen alle onderdelen samen alsmede de leerstof. Zo komen de do's en dont's in een relatie terug, kan je een relatietest doen, is er een link met telefoonnummers en websites waar jongeren met vragen terecht kunnen, zijn de signalen beschreven van probleemrelaties en relationeel geweld, zijn er tips en verwijsmogelijkheden voor wanneer het mis is, of dreigt te lopen en zijn er suggesties van andere jongeren over wat zij moeilijke en leuke kanten vinden in een relatie (Borne, 2006).

Op de Stay In Love+ website kan je ook een relatietest doen. Deze relatietest is een test van 15 vragen over hoe gezond de jongere zijn/haar relatie vindt (Borne, 2006).

Instrumentenbeschrijving

Voor het onderzoek naar de effecten van het preventieprogramma Stay in Love+ zijn naast de demografische/persoonlijke gegevens van de participanten zeven vragenlijsten afgenomen. Daar deze vragenlijsten niet allemaal relevant zijn voor dit onderzoek, zullen slechts de relevante vragenlijsten besproken worden.

Attitude jegens relationeel geweld lijst

De attitudes met betrekking tot relationeel geweld van de participanten worden gemeten aan de hand van een verkorte versie van de Attitude jegens relationeel geweld schaal (Price & Byers, 1999). Er wordt gebruik gemaakt van deze schaal om te kijken in hoeverre er een attitudeverandering optreedt bij de participanten. De lijst bestaat uit 23 items die de attitude van de participanten meet. Er worden vragen gesteld als: "Het is O.K. voor een meisje om haar vriend te slaan, als hij dat verdient," of "Een persoon kan een relatie waarin geweld voorkomt verbreken als hij/zij dat echt wil." De participanten konden antwoord geven op een vijfpunts Likertsschaal die gaat van 'Heel erg mee oneens' tot 'Heel erg mee eens'.

Voor de statistische analyse wordt gebruik gemaakt van de somscores van de 23 items van de lijst. Het gemiddelde van de somscores van de nulmeting was 48.80 (SD =9.78). Voor de nameting was het gemiddelde van de somscores 46.87 (SD = 11.02). Bij berekenen van de betrouwbaarheid is gebruik gemaakt van Cronbach's α welke .79 bedraagt voor de nulmeting en .85 voor de nameting. Dit is een goede betrouwbaarheid.

State empathie

De participanten kregen twee videovignetten te zien. Aan de hand van de vignetten moesten de participanten vragen beantwoorden. Er werd een vignet getoond over een verdrietige jongen (Mohammed) en een vignet over een verdrietig meisje (Anniek). De vignetten lieten mensen zien die gevoelens van verdriet toonden. Over dit gevoel moesten de jongeren vragen beantwoorden. Vragen zoals: "Hoe voelde Mohammed zich tijdens het gesprek?", en "Hoe voelde jij je op dat moment?" werden beantwoord aan de hand van de gevoelens Blij, Boos, Bang, Bedroefd, of Verrast. Dit met behulp van een vijfpunts Likertschaal die van 'helemaal niet erg' tot 'heel erg' ging. Tussen de twee vignetten, speelde er nog een vignet. Hier waren vissen te zien in een koraalachtige omgeving.

Aan de hand van deze filmpjes en de antwoorden die de participanten geven kan state empathie worden vastgesteld. Voor de analyse is gebruik gemaakt van de somscores van het item bedroefd.

Een hoge score betekent een hoge mate van state empathie op het moment dat het filmpje net vertoond is. Om de somscores voor beide filmpjes samen te kunnen nemen is de correlatie berekend tussen het vignet over Mohammed en het Vignet over Anniek. Pearson's R is 0.66. De somscore voor state empathie is 2.29 (SD = 2,88).

Statistische analyse

In dit onderzoek wordt gekeken of er een attitudeverandering plaatsvindt bij jongeren die het Stay in Love+ lesprogramma hebben gevolgd, ten opzichte van jongeren die dit niet hebben gevolgd. Ook wordt, binnen de eerste onderzoeksvraag, bekeken of er een sekseverschil is binnen het effect van de conditie (wel of geen les). Daarnaast wordt gekeken of de empathische staat van de jongeren, tijdens het invullen van de vragenlijsten, van invloed is op de attitude verandering die al dan niet plaatsvindt naar aanleiding van het lesprogramma van Stay in Love+. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden wordt in beide gevallen gebruik gemaakt van een hiërarchische regressieanalyse. Binnen deze analyse wordt per stap (model) gekeken of er een effect is van de onafhankelijke variabele op de afhankelijke. Voor de eerste onderzoeksvraag is de afhankelijke variabele de attitude bij de nameting. In model 1 zit de eerste onafhankelijke variabele, namelijk de attitude bij de nulmeting. In model 2 zit sekse en de conditie, welke is onderverdeeld in jongeren die geen lesprogramma hebben gevolgd bij de nameting (controlegroep) en jongeren die wel het lesprogramma hebben gevolgd (experimentele groep). In model 3 is een interactievariabele toegevoegd waarin sekse is vermenigvuldigd met conditie, om te kijken of er een effect is van sekse op conditie. Sekse is hier op de volgende manier gencodeerd: jongens = 1, meisjes = -1.

Om te bekijken wat de invloed is van state empathie op de relatie tussen Stay in Love+ en attitudeverandering, wordt ook gebruik gemaakt van een hiërarchische regressieanalyse. De afhankelijke variabele is wederom de attitude bij de nameting. De onafhankelijke variabele in model 1 is de attitude bij de nulmeting. In model 2 zijn de onafhankelijke variabelen de conditie en de sommaat van de state empathie filmpjes.

In model 3 is er een interactievariabele gemaakt van de conditie vermenigvuldigd met de z-scores van de state empathie filmpjes. De z-scores geven weer hoeveel standaarddeviaties een ruwe score afwijkt van het gemiddelde. Er is gekozen om gebruik te maken van z-scores

omdat er scores van twee verschillende vignetten met elkaar vermenigvuldigd worden. Omzetten van ruwe scores naar z-scores maakt dit vermenigvuldigen en vergelijken mogelijk.

Resultaten

Beschrijvende statistiek

Om de gemiddelden en standaarddeviaties te kunnen bekijken en vergelijken zijn ze in tabel 2 geplaatst. In tabel 2 is te zien, wanneer er wordt gekeken naar de gemiddelde somscores van attitude voor beide seksen (attitude totaal), dat er een verschil is tussen de gemiddelde van de nulmeting en die van de nameting, waarbij de gemiddelde somscore van de nameting lager ligt. Dit verschil is onderzocht door middel van een t-test en is significant ($t(669) = 5.50$, $p < .01$). De attitude is bij de nameting gedaald wat wil zeggen dat binnen zowel de controle- als experimentele groep, een attitudeverandering is opgetreden. Daarnaast is te zien, wanneer er wordt gekeken naar de gemiddelde somscores van de attitude, dat voor zowel de nulmeting als de nameting het verschil tussen jongens en meisjes groot is. Dit verschil is bekeken door middel van een variantie-analyse en is significant bevonden (nulmeting $F(1, 668) = 52.76$, $p < .001$ en nameting $F(1, 668) = 51.72$, $p < .001$). Een hoger gemiddelde betekent in dit geval een positieve houding ten opzichte van relationeel geweld. Voor zowel de nulmeting op attitude, als de nameting kan worden gesteld dat meisjes negatiever tegenover relationeel geweld staan dan jongens.

Hiernaast is in tabel 2 de gemiddelde somscores en standaarddeviaties van de state empathiefilmpjes te zien. Opvallend is dat de gemiddelde somscore op het filmpje Anniek hoger ligt dan het filmpje Mohammed. Dit verschil is bekeken aan de hand van een t-test en significant bevonden ($t(669) = 6,26$, $p < .01$). Dit wil zeggen dat men (zowel jongens als meisjes) significant meer state empathie toont naar aanleiding van het filmpje Anniek ten opzichte van het filmpje Mohammed.

Tabel 2. Gemiddelden en standaarddeviaties van de variabelen

	Nulmeting	Nameting
Attitude beide seksen	48,80 (SD = 9,78)	46,87 (SD = 11,02) **
Attitude jongens	52,00 (SD = 9,93)	50,44 (SD = 11,80)
Attitude meisjes	46,61 (SD = 9,04)	44,43 (SD = 9,74)
	Mohammed	Anniek
State empathie	0,98 (SD = 1,48)	1,30 (SD = 1,68) **

*p<.05 **p<.01

Attitudeverandering na het lesprogramma Stay in Love+ en de invloed van sekse

Om de eerste hypothese te toetsen is gebruik gemaakt van hiërarchische regressieanalyse.

Hier werd gekeken in hoeverre verschillende variabelen van invloed zijn op de attitudeverandering. De verwachting was dat jongeren die de lessen van Stay in Love+ hebben gevolgd, negatiever kwamen te staan tegenover relationeel geweld.

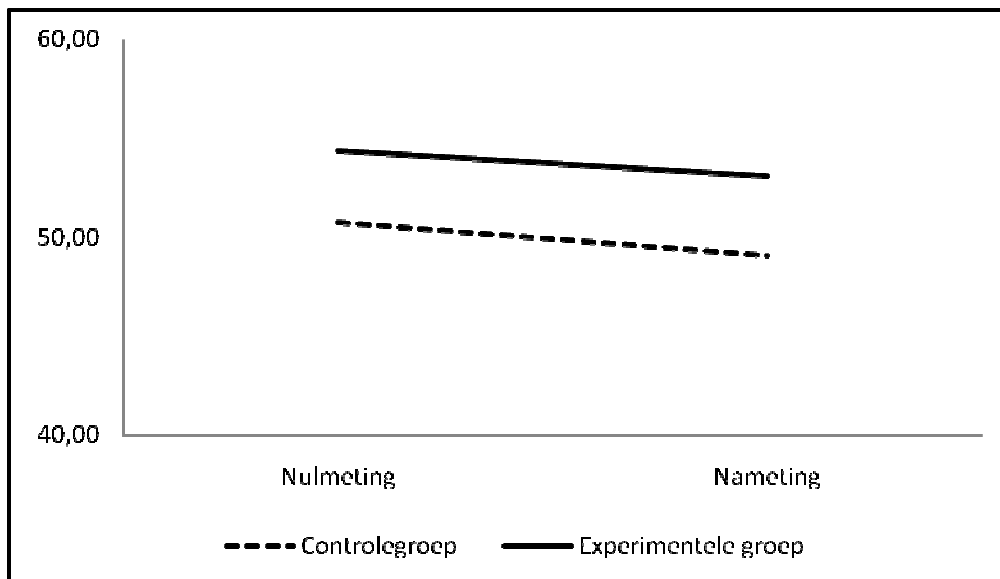
In tabel 3 is te zien dat de variabelen sekse en attitude bij nulmeting significant bijdragen aan de onafhankelijke variabele attitude bij nameting. Opvallend is dat er een significant interactie-effect is tussen sekse en het wel of niet volgen van lessen van Stay in Love+. Er kan daarom gesteld worden dat sekse een modererend effect heeft op de relatie tussen het Stay in Love+ lesprogramma en de attitudeverandering. Het is niet bekend of het effect nu opgaat voor meisjes of voor jongens. Daarom is er voor beide seksen apart een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd. Uit beide regressieanalyses kwam naar voren dat voor meisjes de lessen wel effect hadden ($\Delta R^2 = .01$, $p < .001$ ($B = -1.002$). Het volgen van Stay in Love+ lessen draagt voor meisjes 1% bij aan de totale attitudeverandering. Voor jongens dragen de lessen niet significant bij aan de attitudeverandering ($\Delta R^2 = .005$, $p = .18$ ($B = .874$).

Tabel 3. Hiërarchische regressiemodellen van attitudeverandering en invloed sekse op conditie

	Model 1		Model 2		Model 3	
Onafhankelijke variabelen	R ²	β	R ²	β	R ²	β
Attitude Nulmeting	,388**	,623	,388**	,597	,388**	,591
Sekse			,399**	,105	,399**	,128
Conditie: Wel Les/Geen Les			,399	-,027	,399	-,009
Interactievariabele: Sekse*Conditie					,405*	,080

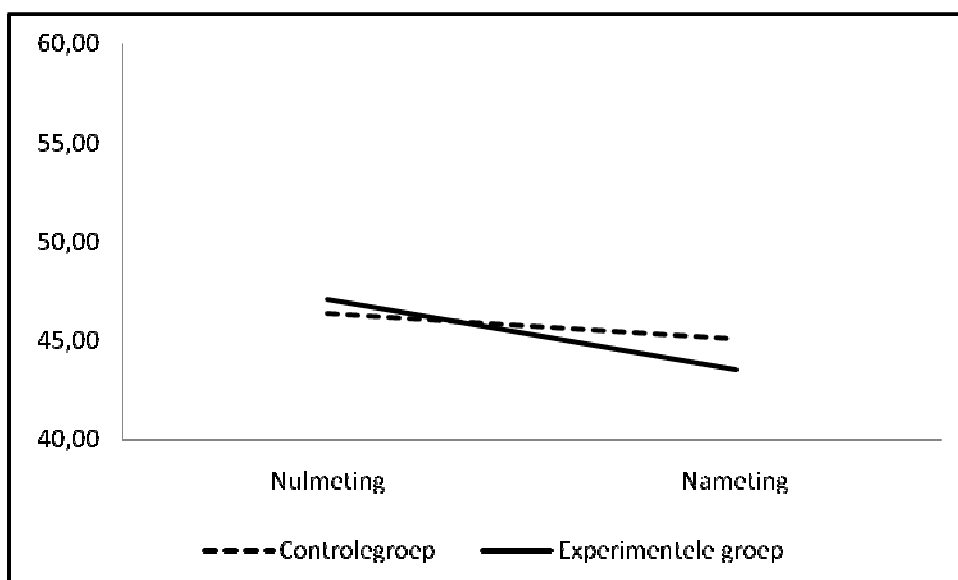
*p<.05 **p<.01

Deze uitkomsten worden grafisch weergegeven in figuur 2 en 3. In figuur 2 is te zien hoe de attitudeverandering loopt bij jongens. De figuur geeft weer dat jongens over het algemeen van attitude veranderden, ongeacht het volgen van de lessenserie van Stay in Love+.

Figuur 2. Attitudeverandering bij jongens.

In figuur 3 is te zien hoe de attitudeverandering loopt bij meisjes. Uit de figuur blijkt dat meisjes die de lessen hebben gevolgd, een grotere daling van attitude doormaken, ten opzichte van meisjes die de lessen niet volgen. Meisjes die de lessen van Stay in Love+ hebben gevolgd, zijn negatiever tegenover relationeel geweld komen te staan, dan meisjes die de lessen niet hebben gevolgd.

Figuur 3. Attitudeverandering bij meisjes.

De verwachting dat jongeren negatiever komen te staan tegenover relationeel geweld na het volgen van lessen van Stay in Love+ kan ten dele worden aangenomen. Over het algemeen veranderen de attitudes van de jongeren en komen ze negatiever tegenover relationeel geweld te staan. Voor meisjes geldt daarnaast dat het volgen van lessen een significante bijdrage levert aan deze verandering.

De invloed van state empathie op attitudeverandering

Naast de verandering van attitude ten opzichte van relationeel geweld werd er gekeken of er een invloed is van state empathie op de relatie tussen het Stay in Love+ lesprogramma en attitudeverandering. Dit werd gemeten aan de hand van videovignetten die, al dan niet, een staat van empathie moesten vaststellen. Voor de berekening werd gebruik gemaakt van somscores welke verkregen werden aan de hand van scores op vragen die de participanten te zien kregen, en welke ze moesten beantwoorden. Een hoge score betekent een hoge mate van state empathie op dat moment. Verwacht werd dat state empathie van invloed is op de relatie tussen het lesprogramma van Stay in Love+ en attitudeverandering.

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden werd gebruik gemaakt van een hiërarchische regressieanalyse. Stapsgewijs werd in de regressieanalyse de attitudemetingen, de conditie, somscores op empathie en interactievariabelen ingevoerd. De uitkomst van deze analyse is zichtbaar in tabel 4.

Tabel 4. Hierarchische regressiemodellen van invloed van state-empathie (vignet Anniek) op attitudeverandering

	Model 1		Model 2		Model 3	
Onafhankelijke variabelen	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β
Attitude Nulmeting	0,387**	0,623	0,387**	0,617	0,388**	0,620
Conditie: Wel Les/Geen Les			0,393	-0,037	0,393	-0,038
Somscore Empathie			0,393*	-0,062	0,393	-0,009
Interactievariabele: Conditie*Zscore-Empathie					0,398*	-0,086

* $p < .05$ ** $p < .01$

In tabel 4 is te zien dat er geen significant interactie-effect is van empathie op het wel of niet volgen van het Stay in Love+ lesprogramma, wanneer je kijkt naar attitudeverandering. De hypothese zou dus verworpen moeten worden. Maar omdat in tabel 2 al te zien was dat de gemiddelde scores op state empathie significant van elkaar verschillen, is besloten om ook de vignetten apart te bekijken middels een regressieanalyse. Voor beide vignetten apart werden er interactievariabelen aangemaakt. Vervolgens werden er twee regressieanalyses uitgevoerd.

Tabel 5. Hiërarchische regressiemodellen van invloed van state empathie (vignet Mohammed) op attitudeverandering

	Model 1		Model 2		Model 3	
Onafhankelijke variabelen	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β
Attitude Nulmeting	,388**	,623	,388**	,620	,388**	,62
Conditie: Wel Les/Geen Les			,391	-,034	,391	-,034
Somscore Empathie			,391	-,047	,391	-,016
Interactievariabele: Conditie*Zscore-Empathie					,393	-,049

*p<.05 **p<.01

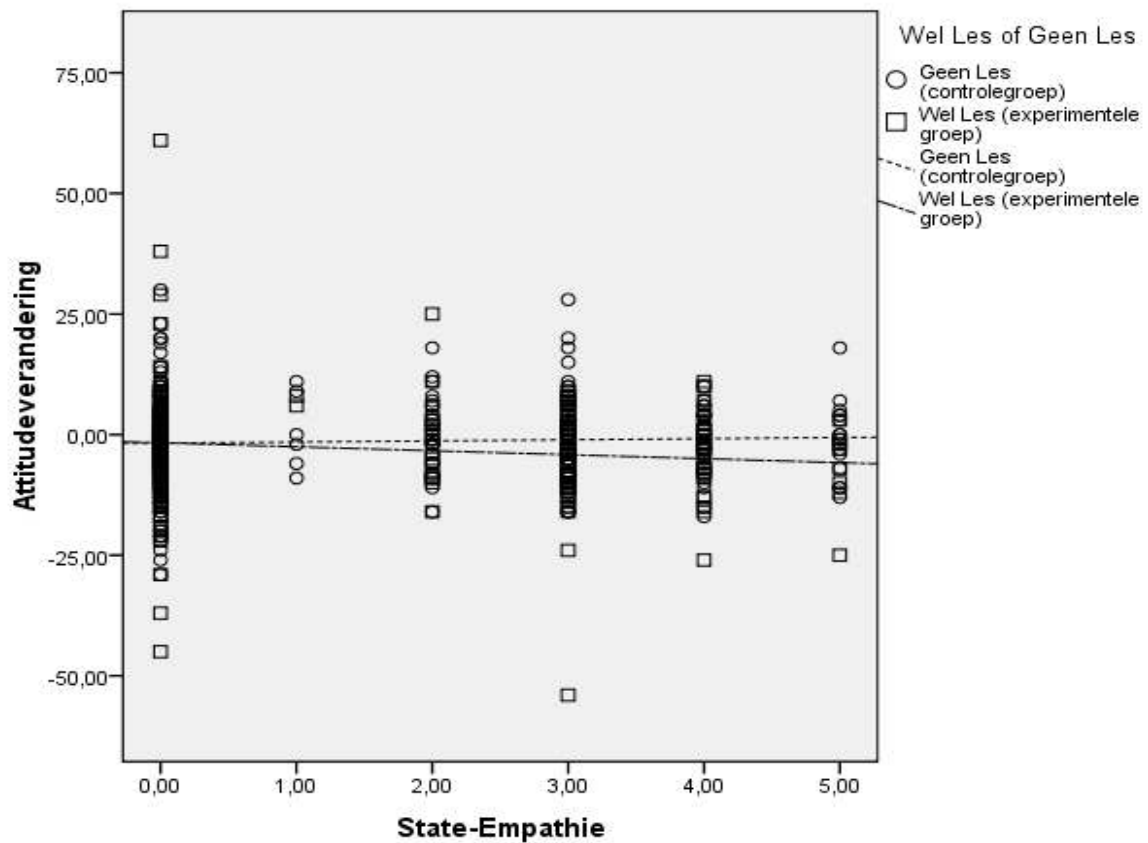
In tabel 5 valt op te maken dat er geen significant interactie-effect is voor state empathie op de conditie ($\Delta R^2 = .001$, $p = .21$ ($B = -0.853$)). Dit geldt voor de scores gegeven naar aanleiding van het filmpje Mohammed.

Tabel 6. Hiërarchische regressiemodellen van invloed van state empathie (vignet Anniek) op attitudeverandering

	Model 1		Model 2		Model 3	
Onafhankelijke variabelen	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β
Attitude Nulmeting	,387**	,623	,387**	,617	,388**	,620
Conditie: Wel Les/Geen Les			,393	-,037	,393	-,038
Somscore Empathie			,393*	-,062	,393	-,009
Interactievariabele: Conditie*Zscore-Empathie					,398*	-,086

*p<.05 **p<.01

In tabel 6 is er wel een significant interactie-effect zichtbaar ($\Delta R^2 = .005$, $p < .05$ ($B = -1.55$)). Hier kan dus gesteld worden dat state empathie een significante invloed uitoefent op de relatie tussen het Stay in Love+ lesprogramma en attitudeverandering. Dit geldt alleen wanneer gekeken wordt naar de scores op het filmpje Anniek. State empathie fungeert hier als een moderator tussen de lessen van Stay in Love+ en verandering van attitude. Dit gegeven is grafisch weergegeven in figuur 4.

Figuur 4. Invloed state empathie op attitudeverandering bij conditie.

In de figuur komt zichtbaar naar voren dat de verwachting uitkomt, dat jongeren die het lesprogramma van Stay in Love+ hebben gevolgd, met meer empathie in hogere mate veranderen in hun houding ten opzichte van relationeel geweld. Ten opzichte van de controlegroep, waar vrijwel geen daling (negatieve houding ten opzichte van relationeel geweld) optreedt, is te zien dat in de experimentele groep wel een daling, dus attitudeverandering, optreedt. Dit houdt in dat mensen die hoog scoren op state empathie, maar de lessen van Stay in Love+ niet volgen, weinig effect zullen hebben van het programma, daar zij nagenoeg geen attitudeverandering zullen ondergaan. Daarentegen geldt voor de groep die hoog scoort op state empathie (aan de hand van het vignet Anniek) en ook het Stay in Love+ lesprogramma volgen, wel een attitudeverandering zullen ondergaan. Concluderend kan worden gesteld dat deze hypothese ten dele kan worden aangenomen, daar de significante resultaten slechts opgaan in het geval van scores op het vignet Anniek.

Discussie

In dit onderzoek is gekeken of het lesprogramma van Stay in Love+ effectief is geweest in het veranderen van de attitude van jongeren ten aanzien van relationeel geweld. Verwacht werd dat er een verschil in attitude zou optreden na het volgen van het Stay in Love+ lesprogramma. Daarnaast werd er verwacht dat state empathie als moderator zou functioneren in de relatie tussen de lessenserie van Stay in Love+ en attitudeverandering.

De resultaten laten zien dat er een attitudeverandering is opgetreden. Echter, dit geldt voor zowel de controle- als de experimentele groep. Naast de algemene attitudeverandering kwam uit de resultaten naar voren dat meisjes meer baat hebben bij het volgen van de lessenserie van Stay in Love+ dan jongens. In de resultaten kwam verder naar voren, wanneer gekeken naar state empathie, dat er een moderatie-effect optreedt, maar dat dit alleen zichtbaar is wanneer er wordt gekeken naar het vignet Anniek.

Een verklaring voor het resultaat dat er voor de controlegroep en de experimentele groep een attitudeverandering plaatsvond, is dat er een testeffect is opgetreden tijdens het invullen van de vragenlijsten (Baarda & De Goede, 2001). De jongeren werden tijdens de nulmeting al aan het denken gezet over relaties en relationeel geweld, wat mogelijk hun houding heeft veranderd bij het invullen van de vragenlijsten tijdens de nameting. Daarnaast is een mogelijke verklaring te vinden vanuit de andere onderdelen van Stay in Love+, te weten de folder en de website. Jongeren die in de controlegroep zaten, zijn mogelijk beïnvloed door de folder te lezen en/of de website te bekijken.

Naast een algemene attitudeverandering, los van het Stay in Love+ lesprogramma, kwam uit de resultaten naar voren dat meisjes meer baat hebben bij het volgen van het Stay in Love+ lesprogramma. Voor jongens en meisjes die de lessenserie van Stay in Love+ hadden gevolgd, maakte de meisjes een grotere attitudeverandering door. Het verschil was niet groot, maar wel significant. Voor jongens en meisjes die het lesprogramma niet hadden gevolgd maakte de verandering weinig verschil. Deze resultaten zijn mogelijk te verklaren vanuit genderrol theorieën. Uit onderzoek van Chen, Rubin, Li en Li (1999) blijkt dat meisjes, die op 8-jarige leeftijd evenveel agressie en geweld vertoonden dan hun mannelijke leeftijdsgenootjes, zich op latere leeftijd makkelijker konden aanpassen aan de sociale verwachtingen van hun omgeving. Daarnaast toonde Foshee (2000) aan dat meisjes net zoveel of meer relationeel geweld plegen. Ze scoren wel hoger dan jongens op prosociaal gedrag

(Garaigordobil, Maganto, Perez & Sansinenea, 2009). Dit ondersteunt Crick (1997) die vond, in zijn onderzoek, dat meisjes zich beter aanpassen dan jongens wanneer er sprake is van vergelijkbaar gebruik van relationeel geweld. Hieruit kan verklaard worden waarom de vrouwelijke participanten makkelijker van attitude veranderden tijdens het onderzoek dan de mannelijke participanten. Een andere verklaring, vanuit de opzet van het onderzoek, is dat er een sekseverschil in attitudeverandering mogelijk is opgetreden door een scheve verhouding in sekse bij de participanten. In de methoden is te zien dat er bijna 20% meer meisjes participeerde, wat mogelijk resulteerde in een effect. In vervolgonderzoek kan daar rekening mee gehouden worden, zodat kan worden bekeken of een hogere participatie van jongens wel een effect van het lesprogramma Stay in Love+ op attitudeverandering geeft.

Voor wat betreft attitudeverandering is dit onderzoek bij uitstek geschikt om longitudinaal uit te voeren. Foshee en collega's (2004) deden dit ook bij Safe Dates, door het programma over 4 jaar te evalueren. Deze longitudinale setting is deels mogelijk door de andere nametingen mee te nemen in het onderzoek, naast de eerste nameting. Het is echter interessanter om op de lange termijn te meten wat de effecten van Stay in Love+ op attitudeverandering zijn. Op deze manier zou in kaart gebracht kunnen worden, in hoeverre een preventieprogramma als Stay in Love+ de explosieve stijging van relationeel geweld onder 16 en 17 jarigen weet te beperken.

Gekeken naar state empathie blijkt uit de resultaten dat er een moderatie-effect is van state empathie op de relatie tussen het lesprogramma van Stay in Love+ en attitudeverandering. Echter, alleen wanneer wordt gekeken naar één van de twee vignetten, namelijk die van Anniek. Waarom dit niet geldt voor beide filmpjes gecombineerd kan te verklaren zijn vanuit de verschillen in gemiddelde somscores. Men scoorde op het filmpje van Anniek significant hoger op state empathie dan op het filmpje van Mohammed, om precies te zijn 32.7% hoger. Hierdoor kan het zijn dat een resultaat uitblijft daar de verschillen in gemiddelden tussen beide filmpjes groot is en bij samenvoegen van deze gemiddelden elkaar deels opheffen. Het feit dat men voor het filmpje Anniek een hogere mate van state empathie toekende en dat hier wel een significant effect van state empathie optrad is te verklaren vanuit onderzoek van Garner en Estep (2001). Zij stelden dat zowel mannen als vrouwen over het algemeen geneigd zijn meer empathisch te reageren op een bedroefde vrouw. Dit verklaart het feit dat er hoger gescoord wordt op state empathie voor het filmpje Anniek, maar tegelijkertijd is dit een mogelijke verklaring voor het significante moderator-effect dat optreedt naar aanleiding van scores op het filmpje Anniek.

Vervolgonderzoek op het gebied van state empathie als moderator tussen het lesprogramma van Stay in Love+ en attitudeverandering is aan te bevelen.

In dit onderzoek zijn sekseverschillen binnen state empathie niet meegenomen. Dit zou in vervolgonderzoek meegenomen kunnen worden, daar er duidelijke sekseverschillen bij empathie te vinden zijn (Eisenberg & Fabes, 1998). Om een totaalbeeld omtrent de invloed van empathie te creëren, zou het goed zijn om naast state empathie ook trait empathie te onderzoeken. De verwachting is dan dat trait empathie, net als state empathie, modereert in de relatie tussen het Stay in Love+ lesprogramma en attitudeverandering. In een recent onderzoek onder adolescenten werd aangetoond dat jongens als meisjes die hoog scoren op trait empathie geneigd zijn om conflicten op een positieve, vriendelijke manier op te lossen, in plaats van ruzie maken (de Wied et al, 2007).

Samengevat, Stay in Love+ is effectief gebleken. Het hele programma (lessenserie, folder, website en relatietest) heeft ervoor gezorgd dat er over het algemeen een negatiever beeld tegenover relationeel geweld is ontstaan. Meisjes hadden als extra ook baat bij het lesprogramma van Stay in Love+. Dit ging bij jongens niet op, wat mogelijk valt te verklaren vanuit genderrol theorieën. Longitudinaal vervolgonderzoek valt hierin aan te bevelen om de bestendigheid van attitudeverandering over langere tijd te kunnen vaststellen.

State empathie modereert, alleen op basis van de scores op het vignet Anniek, de relatie tussen het lesprogramma van Stay in Love+ en attitudeverandering. Een verklaring hiervoor komt vanuit de theorie dat mensen geneigd zijn vrouwen meer empathisch te benaderen dan mannen. Vervolgonderzoek naar trait empathie valt aan te bevelen om een totaalbeeld te creëren en te bestuderen hoe deze twee vormen van empathie zicht tot elkaar verhouden als het aankomt op relationeel geweld.

Referenties

Aiken, L.R. (2002). *Attitudes and related psychosocial constructs*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Avery-Leaf, S., Cascard, M., O'Leary, K.D. & Cano, A. (1997). Efficacy of a Dating Violence Prevention Program on Attitudes Justifying Aggression. *Journal of Adolescent Health, 21*, 11-17.

Baarda, D.B. & De Goede, M.P.M. (2001). *Basisboek Methoden en Technieken*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Batson, C.D., Polycarpou, M.P., Harmon-Jones, E., Imhoff, H.J., Mitchener, E.C., Bednar, L.L. et al. (1997). Empathy and Attitudes: Can Feeling for a Member of a Stigmatized Group Improve Feelings Toward the Group? *Journal of Personality and Social Psychology, 72*, 105-118.

Bjorkqvist, K., Ostermann, K. & Kaukiainen, A. (2002). Social Intelligence – Empathy = Aggression? *Aggression and Violent Behavior, 5*, 191-200.

Bookwala, J., Frieze, I. H., Smith, C., and Ryan, K. (1992). Predictors of dating violence: A multivariate analysis. *Violence Victims 7*: 297-311.

Borne, A. van den, (2006). Stay in Love. Primaire preventie van relatiegeweld onder jongeren. Trimbos Instituut, Utrecht.

Brown, B. B., Feiring, C., & Furman, W. (1999). Missing the love boat: Why researchers have shied away from adolescent romance. In W. Furman, B. B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence (pp. 1–16)*. New York: Cambridge.

Chen, X., Rubin, K. H., Li, B. & Li, D. (1999). Adolescent Outcomes of Social Functioning in Chinese Children. *International Journal of Behavioral Development, 23*, 199-223.

Crick, N.R. (1997). Engagement in gender normative versus gender nonnormative forms of aggression: Links to social-psychological adjustment. *Developmental Psychology*, *33*, 610-617.

Eagly, A.H. & Chaiken, S. (1993). *The Psychology of Attitudes*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.

Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. In W. Damon (Series Ed.) & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of Child Psychology, vol. 3: Social, emotional, and personality development* (5th ed., pp. 701-778). New York: Wiley.

Feiring, C., Deblinger, E., Hoch-Espada, A., and Haworth, T. (2002). Romantic relationship aggression and attitudes in high school students: The role of gender, grade, and attachment and emotional styles. *Journal of Youth and Adolescence*, *31*, 373–386.

Fincham, F.D., Cui, M., Braithwaite, S. & Pasley, K. (2008). Attitudes Toward Intimate Partner Violence in Dating Relationships. *Psychological Assessment*, *20*, 260-269.

Foo, L., and Margolin, G. (1995). A multivariate investigation of dating aggression. *Family Violence*, *10*, 351-377.

Foshee, V. A., Bauman, K. E., Ennett, S., Linder, G. F., Benefield, T., & Suchindran, C. (2004). Assessing the long-term effects of the Safe Dates program and a booster in preventing and reducing adolescent dating violence victimization and perpetration. *American Journal of Public Health*, *94*, 619–624.

Foshee, V.A., Bauman, K.E., Ennet, S.T., Suchindran, C., Benefield, T. & Linder, G.F. (2005). Assessing the Effects of the Dating Violence Prevention Program “Safe Dates” Using Random Coefficient Regression Modeling. *Prevention Science*, *6*, 245-258.

Foshee, V.A. & Linder, G.F. (2000). Gender differences in adolescent dating abuse prevalence, types and injuries. *Health Education Research*, *11*, 275-286.

Garaigordobil, M., Maganto, C., Perez, J.I. & Sansinenea, E. (2009). Gender Differences in Socioemotional Factors During Adolescence and Effects of a Violence Prevention Program. *Journal of Adolescent Health, 44*, 468-477.

Garner, P.W. and Estep, K.M. (2001). Empathy and Emotional Expressivity. In Worrel, J. *Encyclopedia of women and gender: sex similarities and differences and the impact of society on gender* (pp. 391-403). San Diego, CA: Academic Press.

Hickman, L.J., Jaycox, L.H. & Aronoff, J. (2004). *Dating Violence among Adolescents. Prevalence, Gender Distribution, and Prevention Program Effectiveness, 5*, 123-142.

Jackson, S.M. (1998). Issues in the Dating Violence Research: A Review of the Literature. *Aggression and Violent Behavior, 4*, 233-247.

Jagers, R.J., Sydnor, K., Mouttapa, M. & Flay, B.R. (2007). Protective Factors Associated with Preadolescent Violence: Preliminary Work on a Cultural Model. *Am J Community Psychol, 40*, 138-145.

Jones, L. (1991). The Minnesota School Curriculum Project: A statewide domestic violence prevention project in secondary schools. In B. Levy (Ed.), *Dating violence: Young women in danger* (pp. 258-266). Seattle, WA: Seal Press.

McPhedran, S. (2009). A review of the evidence for associations between empathy, violence, and animal cruelty. *Aggression and Violent Behavior, 14*, 1-4.

Miller, P.A. & Eisenberg, N. (1988). The Relation of Empathy to Aggressive and Externalizing/Antisocial Behavior. *Psychological Bulletin, 103*, 324-344.

Paul, E.L. & White, K.M. (1990). The Development of intimate relationships in late adolescence. *Adolescence, 25*, 375-400.

Price, E. L., and Byers, E. S. (1999). The Attitudes Towards Dating Violence Scales: Development and initial validation. *Journal of Family Violence, 14*(4), 351–375.

Reese-Weber, M. (2008). A new experimental method assessing attitudes toward adolescent dating and sibling violence using observations of violent interactions. *Journal of Adolescence*, *31*, 857-876.

Simonelli, C.J., Mullis, T., Elliot, A.N. & Pierce, T.W. (2002). Abuse by Siblings and Subsequent Experiences of Violence Within the Dating Relationship. *Journal of Interpersonal Violence*, *17*, 103-121.

Smith, B. A., Thompson, S., Tomaka, J., & Buchanan, A. C. (2005). Development of the Intimate Partner Violence Attitude Scales (IPVAS) with a predominantly Mexican American college sample. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, *27*, 442–454.

Straus, M. A. (2004). Prevalence of violence against dating partners by male and female university students worldwide. *Violence Against Women*, *10*, 790–811.

Wied, de M., Branje, S.J.T. & Meeus, W.H.J (2007). Empathy and Conflict Resolution in Friendship Relations Among Adolescents. *Aggressive Behavior*, *33*, 48-55.

Wheeler, J.G., George, W.H. & Dahl, B.J. (2002). Sexually aggressive college males: empathy as a moderator in the “Confluence Model” of sexual aggression. *Personality and Individual Differences*, *33*, 759-775.

Wolfe, D.A., Wekerle, C., Scott, K., Straatman, A.L. & Grasley, C. (2004). Predicting Abuse in Adolescent Relationships Over 1 Year: The Role of Child Maltreatment and Trauma. *Journal of Abnormal Psychology*, *113*, 406-415.

Bijlage 1

De attitude jegens relationeel geweld schaal (Verkorte versie) (Price & Beyers, 1999)

1. Het is O.K. dat een meisje haar vriend slaat, als hij dat verdient.
2. Een meisje moet zich aanpassen om haar vriend te plezieren.
3. Een jongens moet altijd eerst zijn vriendin uit vragen voor hij met zijn vrienden uitgaat.
4. Het is O.K. voor een jongen om zijn vriendin uit te schelden.
5. Het is nooit O.K. voor een meisje om haar vriend te slaan.
6. Meisjes die hun vriend bedriegen mogen worden geslagen.
7. Het is O.K. voor een jongen om zijn vriendin te slaan, als zij het verdient.
8. Het is belangrijk voor een jongen om zich altijd te kleden zoals zijn vriendin wil.
9. Wat haar vriend ook gedaan heeft, een meisje mag hem niet slaan.
10. Een meisje zou haar vriendinnen niet moeten zien, als haar vriend dat vervelend vindt.
11. Een persoon heeft het recht geweld te gebruiken als hij/zij beledigt wordt.
12. Het is niet erg om een meisje onder druk te zetten om sex te hebben.
13. Soms kan een jongen het niet helpen zijn vriendin te slaan, als ze hem boos maakt.
14. Het is O.K. dat een meisje haar vriend uitscheldt.
15. Een jongen mag zijn vriendin niet aanraken, tenzij zij dat prettig vindt.
16. Het is O.K. voor een meisje om haar vriend te dwingen om haar te kussen.
17. Een persoon is niet verantwoordelijk voor wat hij/zij doet wanneer hij/zij dronken is.
18. Een meisje moet haar vriend niet aanraken, tenzij hij dat prettig vindt
19. Wanneer een jongen tijdens een date betaalt is het O.K. dat hij zijn vriendin onder druk zet om sex te hebben.
20. Een persoon kan een relatie waarin geweld voorkomt verbreken als hij/zij dat echt wil.
21. Soms hebben jongeren geen andere keus dan geweld te gebruiken tegenover hun vriend/ vriendin
22. Meisjes mogen nooit liegen tegen hun vriendjes om ze over te halen sex te hebben.
23. Sommige jongeren kunnen niet anders dan in een gewelddadige relatie blijven.

Alles wordt beantwoord op een 5punts schaal:

1. heel erg mee oneens
2. beetje mee oneens
3. niet mee eens en niet mee oneens
4. beetje mee eens
5. heel erg mee eens

Bijlage 2

Scoringsformulieren naar aanleiding van videovignetten state empathie (versie verdriet)

Anniek

1. Hoe voelde Anniek zich op het laatst?

	helemaal niet				heel erg
BLIJ	0	1	2	3	4
BOOS	0	1	2	3	4
BANG	0	1	2	3	4
BEDROEFD	0	1	2	3	4
VERRAST	0	1	2	3	4
ANDERS, N.L.	<hr/>				

2. Hoe voelde jij je op dat moment?

	helemaal niet				heel erg
BLIJ	0	1	2	3	4
BOOS	0	1	2	3	4
BANG	0	1	2	3	4
BEDROEFD	0	1	2	3	4

VERRAST 0 1 2 3 4

ANDERS, N.L _____

3. Vond je het zielig/naar of juist fijn voor Anniek?

	helemaal niet				heel erg
Zielig/naar	0	1	2	3	4
Fijn	0	1	2	3	4

4. Vond je Anniek een aardig meisje?

	helemaal niet				heel erg
	0	1	2	3	4

Mohammed

5. Hoe voelde Mohammed zich tijdens het gesprek?

	helemaal niet				heel erg
BLIJ	0	1	2	3	4
BOOS	0	1	2	3	4
BANG	0	1	2	3	4
BEDROEFD	0	1	2	3	4
VERRAST	0	1	2	3	4
ANDERS, N.L	_____				

6. Hoe voelde jij je op dat moment?

	helemaal niet				heel erg
BLIJ	0	1	2	3	4
BOOS	0	1	2	3	4
BANG	0	1	2	3	4
BEDROEFD	0	1	2	3	4
VERRAST	0	1	2	3	4
ANDERS, N.L.	<hr/>				

7. Vond je het zielig/naar of juist fijn voor Mohammed?

	helemaal niet				heel erg
Zielig/naar	0	1	2	3	4
Fijn	0	1	2	3	4

8. Vond je Mohammed een aardige jongen?

	helemaal niet				heel erg
	0	1	2	3	4